

SOSYAL HAKLARIN MANİPÜLASYONU: SOSYAL HAKLAR KAPİTALİZMİN HİZMETİNDE (Mİ?)

Umut Omay
İstanbul Üniversitesi

ÖZET

Özünü “İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi”nin oluşturduğu sosyal haklar, diğer bir çok kavram gibi kapitalizmin bir manipülasyon aracı haline gelmiştir. Sosyal haklar, günümüz uygulamalarında, kapitalizmin çıkarlarına hizmet edecek bir biçimde dönüşüm geçirmektedir. Sosyal haklarının varlık nedeni, yaşamlarını sürdürebilmek için emeğini satmaktan başka çaresi olmayan sosyal grupların, belirli bir düzeyde yaşamlarının güvence altına alınması ve temel hak ve özgürlüklerini tamamlayıcı olma esasına dayanmaktadır. Oysa uygulamada, kapitalizmin ilgisinin üretimden tüketime kayması ile birlikte, sosyal hakların da yeni tüketim nesnelere haline dönüştürüldüğü ve sosyal hakların gerçek anlamlarını ve özelliklerini yitirdikleri görülmektedir. Bu tebliğde, sosyal haklar arasında yer alan eğitim, sağlık, dinlenme ve sosyal güvenlik hakları örneklerinden hareketle sosyal hakların günümüzdeki durumu ve kapitalizmin yeni pazarlanabilir nesnelere haline getirilişleri sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Haklar, Sosyal Hakların Manipülasyonu, Kapitalizm, Eğitim Hakkı, Dinlenme Hakkı, Sağlık Hakkı, Sosyal Güvenlik Hakkı.

ABSTRACT

Social rights which depend on “The Universal Declaration of Human Rights” have become a manipulation tool like many others used by capitalism, and these social rights are currently being transformed in order to serve those who benefit from capitalism. The existence of social rights depends on protecting those social groups which have no other choice but to sell their labour to survive, and integrating their basic rights and freedoms. The focus of capitalism, however, has shifted from production to consumption, and as a result of this development social rights have been transformed into the form of marketable goods, while social rights have become void and lost their real meaning. The purpose of this paper is to question the current situation of social rights, and their transformation into new marketable goods of capitalism by focusing on education, rest, health and social security rights.

Keywords: Social Rights, The Manipulation of Social Rights, Capitalism, Education Right, Right to Rest, Health Right, Social Security Right.

GİRİŞ

Sosyal açıdan korunmaya muhtaç kişilerle ilgili uygulamaların tarihsel araştırmalar ışığında uzun bir geçmişe dayanan bir olgu olduğu görülmektedir. Sosyal hakların günümüzde giderek artan bir düzeyde ilgi konusu olmasının nedeni, kapitalizmin ve sanayi devriminin ortaya çıkardığı, üretim araçlarından yoksun ve emeğini sunmaktan başka çaresi olmayan insanların varlığıdır. Bu çalışmanın amacı, sosyal hak anlayışının kapitalizmin yeni pazarlanabilir nesnelere birisi olup olmadığını tartışmak ve yaşanan süreci teorik bir çerçevede analiz etmektir. Analiz yapılırken, bütün sosyal haklar dikkate alınmamıştır. Konunun bir tebliğin içine sığdırılmayacak kadar geniş olması nedeniyle sosyal hakların manipülasyonu ile ilgili analiz dinlenme, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik konularıyla sınırlı tutulmuştur.

SOSYAL HAKLAR

Hak kavramı tartışmalı bir konudur. Aydın, hak için “hukuk düzeninin kişilere tanıdığı yetkidir” (Aydın, 2003: 12) tanımlamasını yaparken, Aarsal hak için “hukuk düzenince tanınmış, sınırı, konusu, kullanılma şekli ve koşulları gösterilmiş, yararlanılması toplumca sağlanmış özgürlüktür” (Aydın, 2003: 12) demektedir. Dolayısıyla hak kavramının kişinin özgür iradesinden kaynaklanan, kendi çabasıyla elde edilmiş

aktif bir özelliğinin bulunmadığını, kendisine belirli bir toplumsal kurgu çerçevesinde verilmiş, pasif nitelikte bir özelliğinin bulunduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Aynı şekilde, sosyal hakların ne olduğu, neleri kapsadığı üzerinde tartışılmakta olan bir konudur. Bazı yazarlar, sosyal hakları yoksullukla ilişkilendirmek eğilimdeyken, konu ile ilgili temel metin olarak gösterilen “Vatandaşlık ve Sosyal Sınıf” makalesinde Marshall sosyal hakkı eşit vatandaşlık statüsü ile ilişkilendirmekte, Sen “yapabilirlik” kavramını ön plana çıkarmaktadır (Buğra, 2005: 8). Sosyal hakların ne olduğu ile ilgili diğer bir görüş ise, “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi”nin ikincil haklar (ikinci kuşak haklar) olarak tanımladığı hakların sosyal haklar olduğu yönündedir (Alptekin, 2004: 137). “İnsan hakları Evrensel Bildirgesi”nde yer alan haklardan ikinci kuşak hak olarak tanımlanan ekonomik, sosyal ve kültürel haklar şu şekilde sıralanmaktadır (T.C. Başbakanlık, 2007: 16):

- Çalışma hakkı,
- Sosyal güvenlik hakkı,
- Sendika kurma hakkı,
- Toplu sözleşme ve grev hakkı,
- Yeterli yaşama düzeyi hakkı (beslenme, konut),
- Eğitim hakkı,
- Sağlık hakkı,
- Kültürel yaşama katılabilme hakkı.

Bu hakların açık bir biçimde ağırlıklı olarak çalışma hayatına yönelik haklar olduğu görülmektedir. Bu bildirinin konusu da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Sosyal haklar olarak tanımlanan haklar sanayi devriminin bir sonucu olarak görülmektedir. Sanayi kapitalizme yol açan burjuva sınıfı sosyal hakların tanımlanması ve hak olarak verilmesi sırasında isteksiz davranmış ve bu hakları tanımamak için sert bir biçimde de direnmiştir. Ancak sonraları bu hakların elde edilmiş olduğu görülmektedir. Günümüz anlamındaki sosyal haklar uzun süren mücadeleler sonucunda elde edilmiştir. Ancak, Bauman’ın da belirttiği gibi kapitalizmde almak için fazlasıyla vermeniz gerekmektedir (Bauman, 1999: 13). Dolayısıyla kapitalizm, kendiliğinden hak verecek, daha doğru bir ifade ile, karşılığını fazlasıyla almadan bir şey verecek bir sisteme ve ahlaka sahip değildir. Örneğin, “Kapitalist toplumsal yaşantıda üretimin gerektirdiği nitelikteki emek gücünün ertesi gün işbaşı yapabilmesi için gerekli olan sağlık hizmeti, özünde burjuva için bir maliyettir. Bu nedendir ki; sanayileşmenin gereksinim duyduğu nitelikli emek gücünün burjuvazinin de “katkılarıyla” üretilmesi sürecinde gerekli olan sağlık hizmetleri de yine burjuva tarafından “karşılanmıştır.”” (Hamzaoğlu, 2004: 56). O halde, sosyal hakların elde edilmesinde ve sosyal hakların neden bazı konularla sınırlandırılmış olduğuna eleştirel bir bakış açısıyla yeniden bakmak gerekmektedir.

Sosyal hakların belirlenmesinde bireylerin ihtiyaçları yerine kapitalizmin ihtiyaçlarının temel belirleyici olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Dolayısıyla, sosyal haklar kapitalizm tarafından manipülasyona uğratılan bir başka olgu haline getirilmektedir. Analizimize bu nokta üzerinden başlamak yararlı olacaktır. Dolayısıyla, sosyal hakların kazanılmasının gerçekten kapitalizme karşı elde edilen bir zafer olup olmadığı ya da kapitalizmin sosyal hakları kendi çıkarları doğrultusunda biçimlendirip biçimlendirmedeği daha iyi bir biçimde anlaşılacaktır.

SOSYAL HAKLARIN MANİPÜLASYONU

Kapitalizmin insan yaşamı üzerindeki etkisi sadece çalışma yaşamı ile sınırlı değildir. Kapitalizm insan yaşamının her anını ve her fonksiyonunu kuşatmış bulunmaktadır. Sanayi devriminin ortaya çıktığı yıllarda kapitalizmin ilgisi üretim üzerinde olmuştur. Dolayısıyla kapitalizm sadece üretim araçları ve verimlilik üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunun konumuz açısından anlamı, üretim araçlarından biri olan emeğin mümkün olduğunca verimli ve itaatkar kılınmasıdır. Bunun sağlanması amacıyla emek mümkün olduğunca fabrika düzenine bağımlı hale getirilmiş, sanayi kapitalizmin tasarladığı düzende hayatta kalabilmek için başka bir alternatiften yoksun üretim araçları olarak ele alınmıştır.

Kuşkusuz kapitalizm, kendi varlığını sürdüreceği ve güçlendireceği her türlü önlemi almada ve uygulamada son derece beceriklidir. Bu nedenle, Bauman’ın da ipucunu verdiği biçimde, kapitalizmin gönülsüz görünse de çıkarı olmadan hak verecek bir ahlaki yapısı olmadığından hareketle, sömürülen ve daha

fazla sömürölmek istenen emeğe ve servet sahibi olmayan dışlanmış sosyal gruplara neden haklar tanımlandığı ve verildiğı üzerinde son derece şüpheli bir bakış açısına sahip olmak gerekmektedir.

Kapitalizm o kadar güçlü bir tasarıma sahiptir ki, nelerin nasıl üretileceğı, nelerin tüketileceğı, nelerin bilineceğı ve yaşam dönemlerinin belirlenmesi kapitalizm tarafından kontrol altına alınmış bulunmaktadır. Örneğın, çocukluğun kapitalizm tarafından kendi çıkarları doğrultusunda icat edilen bir yaşam dönemi olduğı yönünde düşünceler bulunmaktadır. Çünkü, Rönesans'a kadar çocuk olarak özel bir tanımlamanın yapılmadığı ileri sürölmektedir (Postman, 1995: 181-182). Bu görüşü savunanlara göre, günümüz anlamında ki çocuk tanımlaması Rönesans ile birlikte yapılmıştır. Dolayısıyla, Rönesans dönemine kadar özel bir tanımlama gerektirmeyen çocuk, Rönesans ile var olan bir toplumsal kavramdır. Örneğın Franklin'e göre çocukluk evrensel bir kavram olmayıp, zamana göre değişim göstermiş kültürel bir tanımlamadır (Kılbaş, 2008: 187).

Çocuklukla ilgili temel sosyal haklardan birisi de eğitim hakkı olarak görölmektedir. Dolayısıyla, çocukluk, bireylerin toplumsal yapıya uyum süreci açısından da önemli bir dönem olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle kapitalizmin hem tüketim yönelimli varlığını sürdürebilmesinin hem de kendi sistemini sorgulamayacak nesilleri oluşturması açısından çocukluk kapitalizm açısından son derece verimli bir dönem olarak tanımlanabilir. Bu nedenle, Illich'in (2006) de "Okulsuz Toplum" isimli eserinde de belirttiğı gibi eğitim hakkının sorgulanabilir bir niteliğı olduğı düşünölmelidir. Çünkü, eğitim ile amaçlananın kapitalizme uygun bireyler yetiştirilip yetiştirilmediğıyle ilgili ciddi eleştiriler bulunmaktadır. Çocukluk, Foucault'un (2006) da ileri sürdüğü gibi, bireylerin denetim altına alınma sürecinde olduğı gibi itaatkar bireylerin oluşturulma süreci olarak da görölebilir. Örneğın Yapıcı, "insanların eğitime gereksinim duymaları, kendiliğinden oluşan bir süreç değildir. Eğitime ve eğitime gereksinimi belirleyen temel unsur, ulusların ne tür bir toplum düzeyinde yaşadıkları ile bağlantılıdır." (Yapıcı, 2004) derken, eğitim hakkının niteliğinin ve içeriğinin sorgulanabilirliğı üzerinde durmaktadır. Diğer yandan eğitimin bir hak olarak tanımlanmasıyla birlikte eğitimin özelleştirilmesi ve paralı hale getirilmeye çalışılması (bkz. Yenimahalleli Yaşar, 2006) eğitim hakkının ne olduğunun ve içeriğinin ne olması gerektiğinin yeniden sorgulanmasını gerektirmektedir.

Aynı şekilde sağlık hakkının da kapitalizmin çıkarlarına hizmet etmek amacıyla tasarlanmış bir hak olduğı düşünölebilir. Öncelikle bireylerin üretici güçlerinin korunması amaçlanmaktadır. Ayrıca, bireyler sağlık açısından da dikkate değer bir tüketici kimliğini oluşturmaktadır. Çünkü, sağlık, kolaylıkla manipöle edilebilecek bir konudur. İnsanın temel içgüdüsu olan hayatta kalma güdüsünün rahatlıkla kapitalizmin çıkarlarına hizmet edecek biçimde sömürölmesinin mümkün olduğı gözlerden kaçmaması gereken bir noktadır. Bugün, sağlık alanında yaşanan gelişmeler sağlık hakkı olarak tanımlanan hakkın içeriğinin ve konusunun yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Özellikle, insanların yeni hastalıkların icat edilmesi (bkz. Küçükusta, 2006; Moynihan ve Cassels, 2006) ile birlikte sosyal güvenlik sistemin özelleştirilmesiyle sağlık hakkının ne olduğunun ve manipölasyona ne kadar açık bir süreç olduğunun dikkatlerden kaçmaması gerekmektedir.

Sosyal haklar arasında sayılan dinlenme hakkının da, kapitalizmin çıkarları doğrultusunda tasarlanmış bir hak olduğunun kabul etmek gerekir. Çünkü, dinlenme hakkının en önemli unsuru olan boş zamanın (ki bazı kaynaklarda serbest zaman olarak da tanımlanmaktadır) kapitalizm tarafından fazlasıyla içselleştirilmiş bir zaman dilimi olarak tasarlandığı görölmektedir. Gerçekten, bir kelime oyunu ile gerçek niyetin gizlenilmeye çalışıldığı boş zaman kavramının aslında kapitalizmin çıkarlarına hizmet etmek üzere tasarlanmış bir zaman dilimini ifade ettiğini ileri sürmek yanlış sayılmamalıdır. İlk bakışta, emekten mümkün olduğunca fazla verimi alması beklenen kapitalizmin, her ne kadar uzun mücadeleler sonucunda kazanılmış dinlenme hakkını neden verdiği üzerinde kısaca durmak gerekmektedir. Kapitalizm, her ne kadar gönölsüz görölse de, dinlenme hakkını verirken, bazı amaçları taşımış olmalıdır. Örneğın, emeğın yeniden kendini üretebilecek ve böylelikle verimliliğini yüksek tutacak süreyi vermek ve çalışma süreleri içerisinde üretilen ürün ve hizmetlerin tüketilmesine sağlayarak sistemin devamlılığını sağlamak. Çünkü artık kapitalizm çalışanlardan "arz temizleyici talebe" katkıda bulunmalarını beklemektedir (Bauman, 1999: 132;). Bunun nedeni, kapitalizmde odak noktasının üretimden tüketime kaymış olmasıdır. Çünkü kapitalizm boş zamanın karlı bir değış/tokuş aracı olduğunu keşfetmiştir (Aytaç, 2006: 34).

Boş zamanın çalışma süreleriyle ve kapitalizmin tasarımıyla ilişkilendirmek belki ilk anda anlamsız gelebilir. Oysa, boş zamanın belirlenmesinde çalışma süresinin esas alınıyor olması, boş zaman üzerinde kapitalizmin hakimiyet kurduğunun ilk ipucunu vermektedir. Diğer yandan boş zamanın bir tüketim süresi olarak tasarlanmış olması da boş zamanın kapitalizmin çıkarlarına hizmet etmek yükömlölüğü olan bir zaman dilimini ifade ettiğini ileri sürebilmemiz açısından önemlidir. Boş zamanın tanımlanmasında çalışma süresinden arta kalan zaman olarak tanımlama eğilimi oldukça yaygındır (Mullet, 1988: 241-242). Dolayısıyla, dinlenme hakkı olarak tanımlanabilecek boş zamanın aslında çalışma kavramı ile anlam bulduğı açıktır. O halde, çalışmayan bir kişinin dinlenme hakkının olamayacağı açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Örneklerde de ifade edildiği gibi, sosyal hak olarak tanımlanan unsurların içeriklerinin ve günümüz uygulamalarının sorgulanması gerekmektedir. Sorulması gereken öncelikli soru, insanların sosyal haklara ihtiyaçlarının olup olmadığı ve eğer ihtiyaçları varsa bu hakkın neden ve nasıl kaynaklandığı sorusudur. Günümüzdeki sosyal hak konuları dikkatlice incelendiğinde sorunun kapitalizmin işleyiş mekanizmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. O halde, sosyal hak kavramı kapitalizmin bir sonucu olduğu ortaya çıkmaktadır.

SOSYAL HAKLAR KAPİTALİZMİN HİZMETİNDE (Mİ?)

Kapitalizmin hakimiyetini pekiştirdiği 16. ve 17. yüzyıllardan öncesinde insanların topluluk olma ve toplum içerisinde yaşama bilinçlerine uygun olarak geliştirdikleri sosyal yardımlaşma ile kurumlarının (Huberman, 1995: 23) bugün ya tamamen ortadan kalktığı ya da etkinliklerinin büyük ölçüde zayıflatıldıkları görülmektedir. Sosyal hakların sağlanması ve sürdürülmesi için geliştirilen kurumlar ve uygulamalar kapitalizmin bireylerin yaşamına ve özgür iradelerine yapılan saldırının açık bir ifadesi olarak görülmelidir. Hakim ekonomik sistem olan kapitalizm tüm yönleriyle insanın yaşam dönemlerini ve niteliğini belirlemekle kalmamakta, sistemin kendisinden kaynaklanan sorunları da sistemin kendi çıkarlarına hizmet etmek için geliştirdiği araçlarla çözme çabasına girişmektedir. Ancak sosyal hakların kapitalizmin ilgi konusu olması görünürde ve az sayıda ayrıcalıklı insan için çözüm üretilmesine neden olmaktadır. Sosyal hakkın sağlanmasının işgücüne dahil olmakla özdeşleştirilmesi görünürde kısmi bir çözüm olarak düşünülse de, katı olan her şeyin kapitalizm tarafından buharlaştırılması nedeniyle (Berman, 1999), işgücü de sosyal hak kazanım şartlarını yerine getiremez hale getirilmektedir. Çünkü, günümüzde artık kapitalizmin ilgi konusu olan diğer şeylerde olduğu gibi meslek, çalışma, işgücü gibi kavramların da içi boşaltılmakta ve uçucu, moda deyimiyle esnek hale getirilmektedir (İlhan, 2008: 318-325). Ancak, çalışma ilişkilerindeki esnekleşme sosyal hak kazanımlarını da çalışanlar aleyhine esnetmektedir.

Kapitalizm manipülasyon sürecini, zaman, ihtiyaç ve bilgiyi kullanarak sürdürmektedir. İnsan ihtiyaçlarının sınırsız ve doyumsuz hale getirilmesi, insanın kendi zamanını tespit edemez hale getirilmesi, meslek algılarının manipüle edilmesi ve bütün bunların günümüzün popüler konusu olan bilgi ile yapılıyor olması, sorunun ne kadar büyük olduğunun açık bir göstergesidir.

Lodziak'ın ihtiyaçların manipülasyonu adını verdiği süreçte (Lodziak, 2003) kapitalizm bireyler arasında ihtiyaç düzeylerinin ne olduğunun sorgulanabilir olduğu ihtiyaçları dikte etmekte, bunları hak olarak benimsetmekte ve bu haklara ulaşılması için gereken önü alınmaz arzuları uyandırmaktadır. Bu nedenle insanlar, çalışma hayatında kendilerine dayatılan uçucu, gelip geçici işleri, uyarılmış ihtiyaçlarının tatmini sağlayacak geliri kazanma amacıyla, benimseyebilmektedir. Ancak, kapitalizm, kullanılıp atılanların (Bales, 2002) üzerinde kurulan bir yapıya sahip olduğundan, kısa sürede bu işler de gerekli kazancı sağlayamaz hale getirilmektedir. Bu sürece uyum sağlayamamış olanlar ise, çalışmaya bağlı sosyal haklar sistemi nedeniyle sosyal haklarını kazanamamış sayılabilmektedir.

İhtiyaçlar yaratıldıktan sonra, bunların vazgeçilmez ihtiyaç olduğu fikri benimsetilmekte¹ ve hemen arkasından bunların hak olduğu düşüncesi insanlara empoze edilmektedir. Dolayısıyla, neyin insan olmanın doğal sonucunda elde edilen hak olduğu, neyin kapitalist sistemin kendi çıkarlarını koruyup geliştirmek için icat edilmiş yapay hak olduğunun birbirine karıştırıldığı görülmektedir. Bu nedenle, sistemin gönülsüzce de olsa vermeyi kabul ettiği hakların sorgulanabilir bir niteliği olduğunu kabul etmek gerekir. Bu düşüncenin temel nedeni, kapitalizmin önce gönülsüzce de olsa kabul ettiği hakları daha sonraki dönemlerde fazlasıyla içselleştirmeye çalışmasıdır. Örneğin, eğitim hakkının da kapitalizm tarafından fazlaca içselleştirildiği, eğitimin kapitalizmin çıkarlarına hizmet edecek bir özellik taşımaya başladığı görülmektedir.

Eğitim hakkının içeriğinin tasarlanmasında meslek kazanma vurgusunun ön plana çıkması, eğitim hakkının içeriğinin kapitalizm tarafından doldurulmakta olduğunun bir kanıtı olarak kabul edilmelidir. Gerçekten, Özüğurlu'nun da vurguladığı gibi "20. yüzyıla girerken sadece üniversitenin değil, bir bütün olarak eğitim sisteminin yeni sanayi ekonomilerinin bir uzantısı işlevini görmeye başladığını, okulların "hem devlet hem de şirketler için itaatkar hizmetçiler üretme sorumluluğunu" yüklediğini söylemek mümkün"dür (Özüğurlu, 2009). Benzer bir eleştiriyi eğitimli olmak ile demokratik olmak arasında farklar olduğunu ileri süren Yapıcı da yapmaktadır (Yapıcı, 2004). Örneğin Yapıcı, Özden'den aktarımla, eğitimin toplumsal ve ekonomik düzenin beklentilerini karşılama amacını taşıdığını söylemektedir: "Eğitim sistemlerinden, önceleri tarım toplumu için, daha sonra da sanayi toplumu için insan yetiştirilmesi beklenmiştir. Bugün ise bilgi

¹ Örneğin, Köse, reklamlar ile empoze edilen tüketim ihtiyacının çok şiddetli bir hale getirildiğini öyle ki, "...sanki o şeyi kullanmasak, dünyanın sonu gelecekmış hissine" (Köse, t.y.) kapıldığımızı söylemektedir.

toplumu ağırlıklı bir toplum için gerekli donanım ve yeterlilikte mezunlar vermesi beklenmektedir” (Yapıcı, 2004). Dolayısıyla temel bir sosyal hak olarak gösterilen eğitim hakkının kapitalizmin ilgi konusu olduğunu ve içeriğinin kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda doldurulduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Gerçekten, “çoğu insan, eğitim kurumuna girerek, eğitilmenin kendi özgür iradesi ile gerçekleştirdiği bir eylem olduğu kanısını taşır”, oysa eğitimin içi başkaları tarafından doldurulmuştur (Yapıcı, 2004).

Eğitim hakkının sorgulanabilir niteliği ile ilgili bir başka çarpıcı örnek, ILO uygulamalarında da görülebilir. Örneğin Yenimahalleli Yaşar, temel eğitim yaşının belirlenmesinde ILO’nun çocuk emeğini koruyucu önlem alma güdüsünün yattığını söylemektedir: “... 1921 yılında okuldan ayrılma yaşının en düşük 14 yaş olarak belirlenmesinin ardından, ücretsiz ve zorunlu eğitim ile çocuk işçiliğinin önlenmesi arasındaki paralellik açıkça ortaya çıktıktan sonra bu kez ILO, çocuk işçiliğinin kötü biçimlerinin önlenmesi sözleşmesi ile 1999 yılında ücretsiz eğitim yaşını 18’e yükseltmiştir. Bu kararın arkasında eğitim hakkının diğer hakların da önünü açtığı düşüncesi yatmaktadır.” (Yenimahalleli Yaşar, 2006). Tıpkı, dinlenme hakkında olduğu gibi, çocuğun eğitim hakkının temel belirleyicisinin çalışma kavramı ile belirlendiği görülmektedir. Çeçen’e göre, eğitim bir diğer sosyal hak olan kültür hakkının doğal parçası olarak ele alınmalıdır. Çünkü, “Kültürün doğal parçası olarak eğitim, insanın bilinç üretiminin ideolojik bir halkasıdır... Eğitim, kültürlerin aşılması, yaratılması, kuşaktan kuşağa aktarılması gibi temel işlevleri yerine getirir.” (Kılbaş, 2008: 182). Bu nedenle, eğitim ile amaçlananın ne olduğunun üzerinde dikkatlice durulması gerekmektedir. Eğitim hakkının ücretsiz olarak sağlanması gereken bir hak olması gerekirken, bazı ülkelerde bu hakkın ücretsiz sağlanmadığı, Türkiye’de ise ücretsiz görünmekle birlikte uygulamada ücretli hale getirildiği ve ücretli eğitim alan çocuklarla, ücretsiz eğitim alan çocuklar arasında farklı muameleye tabi tutulma gibi sorunların olduğu yönünde eleştiriler bulunmaktadır (bkz. Yenimahalleli Yaşar, 2006). Ancak unutulmaması gereken nokta, kapitalizmin eşitsizlik esasına dayanan bir sisteme sahip olmasıdır. Bu noktada, mevcut uygulamalar çerçevesinde eşitsizliğin kalıcı olması, kuşaktan kuşağa aktarılması ve bunun için de eşitsizliğin küçük yaşlardan itibaren benimsetilmesi gibi bir çabanın olup olmadığı tartışılmalıdır.

Diğer yandan, UNICEF’in Çocuk Hakları’na ilişkin sözleşmesini yorumlayan Oktay, konumuzla ilgili ilginç bir ipucunu da vermektedir: “Sözleşmeye göre çocuğun bakımı ve korunmasındaki başlıca sorumluluk aileye ait olmakla birlikte, devletin bu konuda ailelere yardımcı olması gerektiği konusuna da yer verilmektedir” (Kılbaş, 2008: 184). Gülmez de benzer bir biçimde “5. madde ... ana-babaların -ve gerektiğinde başka kişilerin- sözleşmedeki hakların kullanımı için çocuğu yönlendirme ve uygun öğütlerde bulunma konusundaki sorumluluk, hak ve ödevlerine saygı göstermelerini” (Kılbaş, 2008: 184) istediğini belirtmektedir. Buradan hareketle Kılbaş da “Oyun, dinlenme ve boş zamanlarını değerlendirme hakkı sözleşmenin en ileri hükümlerinden biri olarak nitelendirilmektedir.” (Kılbaş, 2008: 184) demektedir. Ancak, adı geçen söz konusu sözleşmenin çocukların haklarını koruduğu ileri sürülürken, çocuğun bir manipülasyon aracı olarak kullanıldığıın ipuçları satır aralarında yer almaktadır.

Kapitalizmin kullandığı bir çok manipülasyon aracından birinin çocuk ve çocukluk olduğu ileri sürülebilir. Maddi güçleri yeterli aileler açısından çocuk gerçekten bakılması ve korunması gereken bir varlıktır. Oysa, maddi gücü yetersiz aileler açısından ise çocuk ailenin geçimine yardımcı olmak zorunda olan, bu nedenle de çalışması gereken bir aile bireyi olarak görülmektedir. Ne kadar önlem alınmış olursa olsun, maddi gücü yetersiz ailelerin çocukları formal ya da informal bir biçimde çalışma hayatına dahil olmaktadır. Daha önce de ileri sürüldüğü gibi eğitim bir kültürel aktarım mekanizması olma özelliği nedeniyle eşitsizliklerin aktarıldığı bir süreç olarak tasarlanmış olabilir. Burada, asıl önemli nokta ailelerin sorumlu kılınarak mümkün olduğunca çocuğun üretim sürecine dahil olmasını önlemeye ve eğitime yönlendirmeye çalışmalarıdır. Devletin sorumluluğunda olmak üzere kurgulanmış eğitim hakkı uygulamada ailelerin sorumlu kılındığı bir niteliğe bürünmektedir. İyi bir geleceğin² iyi bir eğitimden geçtiği³ anlayışının benimsetilmesiyle birlikte, devlet tarafından sağlanan eğitimin, niteliğinin ve içeriğinin öğretmen sayısının yetersizliğine bağlı olarak boş geçen dersler, derslere branş dışı öğretmenlerin girmesi, kalabalık sınıflar gibi nedenlerle sorgulanır hale gelmiş olması sonucunda, çocuklarının geleceğini garanti altına al(a)mayacağından endişelenen aileler -Lodziak’ın İhtiyaçların Manipülasyonu tezine uygun olarak- iyi bir eğitimin iyi bir gelecek anlamına geldiği düşüncesiyle çocuklarının eğitimi için kapitalizmin güdümündeki okullara ve eğitim kurumlarına yönlendirilmektedirler.

² Şüphesiz iyi bir gelecekte kasıt, yüksek gelirli bir iş sahibi olmaktır. Tıpkı Gorz’un da dediği gibi, “Yeter ki işimiz olsun, işin ne önemi var. İşin önemi yok, önemli olan bir işe sahip olmak. İşte bu, ücretli çalışma toplumunun temel ideolojik mesajıdır: Yaptığımız şey konusunda çok fazla endişelenmeyin, önemli olan, ay sonunda maaşımızın ödenmesidir.” (Gorz, 2001: 81)

³ Bu eğitimin içeriği ve niteliği de sorgulanmalıdır. Eğitimin kastın kapitalizmin devamlılığını sağlayacak bilgilerle donatılmış bireylerin yetiştirilmesi olduğu açıktır. İlhan’ın da vurguladığı gibi, “...özellikle, çeşitli mühendislik dalları, hukuk, tıp, akademisyenlik/öğretmenlik gibi alanların yanı sıra bankacılık/finans, medya ve halkla ilişkiler, reklamcılık, pazarlama, menajerlik, danışmanlık, tasarım, çeşitli büro işleri vb. profesyonel meslekler mesleki yapının merkezine yerleşmişlerdir.” (İlhan, 2008: 317).

Çocukluğun icadının kapitalizm açısından başarısı Boulay'ın da ifade ettiği gibi orta sınıfın büyümesiyle "...kendilerinin rollerine ve ailelerine, eğitim ve giyim için çocuklarına yatırım yaptılar ya da harcadılar. Paranın arta kalan kısmı, çocuklarının gösterişçi tüketim nesnelere gibi kullanılmalarını olanaklı kıl[maları]" (Postman, 1995: 62) şeklinde özetlenebilir. Oysa, aynı durum alt sınıflar için söz konusu değildir ve özellikle çocuklar ucuz işgücü olarak kullanılmaktadırlar (Postman, 1995:72-74). Bu noktada şunu ileri sürmek mümkündür: Maddi durumu yetersiz aileler çocukları için para harcamadıklarından bu ailelere mensup çocuklar tüketici olamazlar; bu nedenle de, sistem içerisinde tüketici olarak giremediklerine göre üretim için gerekli olan ucuz işgücünün temin edilmesi amacıyla sistemde üretici rolünü üstlenmek zorundadırlar. Buna karşılık, maddi gücü biraz daha yeterli olan aileler, başta ücretsiz olması gereken eğitime harcamada bulunmak da dahil olmak üzere çocukları için harcama yapabildiklerinden söz konusu ailelerin çocukları sistemin içerisinde tüketici olarak dahil olmaktadır.

Diğer bir sosyal hak olan sağlık hakkının da kapitalizmin ilgi konusu olduğu görülmektedir. Gerçekten, sağlık hakkı gibi bir sosyal hakkın, günümüzde fazlasıyla kapitalizmin çıkarlarına hizmet edecek biçimde kapitalizm tarafından içselleştirildiği görülmektedir. Bu süreçte önce yeni hastalıkla icat edilmekte, daha sonra bu hastalıkların ne kadar yaygın olduğu vurgulanmakta, sonrasında da bu hastalıklarla ilgili tedavi yöntemlerinin kapitalizmin yeni pazarlanabilir nesnelere arasında yer aldığı (Illich, 1995) görülmektedir. Dolayısıyla, sağlık ve "bu alandaki hizmetler de aynı zamanda birer "para kazanma yolu", yani "rant" kapısı" (Süttaş, 2007: 109) haline gelmiş durumdadır. Günümüzde sağlık ve tedavi kapitalizmin yeni pazarlanabilir nesnelere haline dönüşmektedir. Gerçekten, yeni hastalıkların icat ediliyor olması bunlara ilişkin ilaç ve tedavi sektörünün cazip hale gelmesine, yüksek karların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Çünkü, sağlık konusundaki algılar da manipüle edilmekte ve yeni hastalıklar icat edilmektedir (bkz. Küçükusta, 2006; Moynihan ve Cassels, 2006). Süttaş'ın da vurguladığı gibi, "yaşam boyu bazı "ilaçları" kullanırsak "yaşlanmayacağımıza", "aklımızın bizi terk etmeyeceğine" inandırılıyor. Ya da belirli sağlık hizmetlerini düzenli ve sık olarak talep eder yararlanırsak, yani sık sık "check-up" yaptırırsak, sorunlarımızın erken fark edilip, daha kolay çözümleneceği ileri sürülüyor. Üstelik bunlar da birer "hak" olarak sunuluyor. Bunlara inanıyoruz. İnandırıyoruz. Sonra o hizmetleri, maddeleri alıyor ve tüketiyoruz." (Süttaş, 2007: 109). Bu durumun bir başka manipülasyon unsuru olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Bu süreçte, günümüzde yaygın hale gelen hastalıkların büyük bir çoğunun kapitalist dayatmanın bir sonucu olduğu gözden kaçırılmaya çalışılmaktadır. Örneğin, insanların kendi kendilerini besleyemez hale getirilmeleri ve sistemin kendilerine sunduğu yiyecekler (örneğin fast-food) obeziteye yol açmakta ve sanki bu sebep olan kendisi değilmiş gibi sistem, obezitenin ne kadar tehlikeli bir hastalık olduğunu ilan etmektedir. Bu, sadece suçluluk psikolojisiyle dikkatli kendi üzerinden uzaklaştırmanın bir çabası olarak da anlaşılmalıdır. Çünkü, obezite, kapitalizm kontrolüne girmiş bulunan sağlık sektörü açısından kârlı bir pazarlama nesnesine çoktan dönüşmüş bulunmaktadır. Mucize haplar, şuruplar, klinikler, elbiseler, spor aletleri, spor salonları kapitalizmin ürettiği obeziteyi yine kapitalizme hizmet edecek yöntemlerle iyileştirme vaadini sunmaktadır. Dolayısıyla, sorunu üreten sistem, kendisini aklamakta ve çözümünü de kendi çıkarları doğrultusunda içselleştirmektedir.

Bir başka sosyal hak olarak tanımlanan sosyal güvenlik hakkı da kapitalizmin bir manipülasyon aracı haline getirildiğinin ipuçlarını vermektedir. Örneğin, emeklilik ya da işsizlik sigortası gibi uygulamalar, bireylerin bedensel güçsüzlükleri nedeniyle çalışamaz hale geldikleri ya da işten çıkartıldıkları dönemlerde bireyleri geçimlerini sağlama güçlerini korumak için tasarlandığı ileri sürülen uygulamalardır. Emeklilik sigortası ve işsizlik sigortası, çalışmadıkları için gelir kazanamama tehlikesi karşısında, bireylere bu dönemlerde tüketebilme ihtiyaçlarını giderebilmek için bir gelir bağlanması fikrine dayanmaktadır. Ancak, bu sistem Bauman'ın belirttiği gibi kapitalizmde almak için fazlasıyla vermenin gerekliliğine (Bauman, 1999: 13) uygun düşen bir uygulamadır. Çünkü, bireyler çalışma dönemleri boyunca çalışmadıkları dönemlerde harcayacakları geliri elde edebilmek için sigorta sistemine prim yatırmak zorundadırlar. Gerçekten, Bauman'ın da belirttiği gibi sosyal yardımların amacı, elden gelen gayretin gösterilmesine rağmen yeterli gelirin elde edilememesi şartıyla, belirli bir tüketim seviyesinin tutturulması ve böylelikle onurun korunmasıdır. Thatcher Hükümeti tarafından hazırlanan Sosyal Güvenlik Ve Buna Bağlı Hizmetler Raporundaki açıklamalar, Beveridge'in ifadesiyle, "ülkenin her yurttaşının, elden geldiğince çalışmak ve katkıda bulunmak şartıyla, herhangi bir sebepten-hastalık, kaza, işsizlik ya da yaşlılık- dolaylı çalışmadığı ve kendisinin ve kendisine bağlı olanların onurlu bir şekilde yaşaması için yeterli geliri sağlayamadığında onu yoksulluktan kurtaracak bir gelir" (Bauman, 1999: 71-72) ihtiyacının bulunduğunu göstermektedir. Yani sistem, emeklilik ya da işsizlik sigortası gibi hakları da bir karşılık esasına dayandırmaktadır. Yeterli prim ödemesi yapamamış birey işsiz kaldığında ya da yaşlandığında sistemden gelir elde edebilme hakkına da sahip olamamaktadır. Dolayısıyla, sosyal güvenlik hakkı da bireyin kendi maddi gücüne dayanan ve birey tarafından deyim yerindeyse satın alınabilen bir düzenlemeye sahiptir. Bu nedenle, sosyal güvenlik hakkının bir hak olarak ele alınıp alınmayacağı sorgulanabilir bir niteliğe kavuşmaktadır. Çünkü bireyin işsiz kaldığında ya da yaşlandığında gelir elde edebilmesi gibi sosyal hakları kazanabilmesi koşulsuz bir biçimde sisteme entegrasyonunu gerektirmektedir.

Sosyal güvenlik hakkından yararlanabilme koşullarının ağırlığı bir yana, elde edilen güvencenin yetersizliği de sorunun bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Başlangıçta devlet kontrolündeki kurumlar tarafından düzenlenen sosyal güvenlik haklarının, yeterli gelmemesi (ya da düzenlemenin sosyal güvenlik hakkının sağladığı yararının yeterli olmamasına yol açan uygulamalar) nedeniyle, özel sektör firmaları tarafından karşılanır bir nitelik kazandığı bilinmektedir. Örneğin, bireysel emeklilik sigortaları, çalışma dönemlerinde ihtiyaçlarının manipüle edilmesi nedeniyle tüketim çılgınlığına kapılmış insanların, aynı yaşam tarzlarını emekliliklerinde de sürdürememe endişelerini açık bir şekilde kullanmaktadır. Yine, işsizlik sigortasının da benzer bir durumda olduğu görülmektedir. İşsizlik sigortasından yararlanma koşullarının ağırlığı ve sigortadan sağlanan yardımların yeterli olmaması nedeniyle, yine özel sektör tarafından pazarlanan işsizlik sigortasına olan talebin artmasına neden olmaktadır. Manipülasyonun eşsiz tasarımına bir başka örnek de bu durumdur. İhtiyaçların manipülasyonu ve gelir yetersizliği nedeniyle insanların kredi kartlarının tuzağına çekilmeleri sonucunda artan kredi kartı borçları yine aynı bankalar tarafından prim karşılığı (Bauman'ı hatırlayınız) -işsizlik durumunda- güvence altına alınmaktadır.

SONUÇ

Sosyal hakların içeriğine bakıldığında sosyal hakların ele alınışında, gelirden yoksun olanların korunmasından çok, kapitalizmin kendisinin ortaya çıkardığı sorunlarla ilgili sorumluluğunun üzerini örtmeye çalıştığı ve bugün için bireylerin sistem içindeki sorumluluklarından olan tüketimi sürdürme yükümlülüklerini yerine getirme zorunluluklarına dair bir ima bulunduğu söylenebilir. Dolayısıyla, sosyal hakların tanımlanmasında ve uygulanışında kapitalizmin çıkarlarının ön planda tutulduğunu söylemek mümkündür.

İlk zamanlarda üretime ve verimliliğe odaklanmış olan kapitalizmin artacak maliyet unsurları nedeniyle sosyal haklarının tanınmasına karşı gösterdiği dirence karşın elde edilen sosyal hakların, zaman içerisinde kapitalizmin odağının üretimden tüketime kaymasıyla birlikte kapitalizm tarafından yeni pazarlanabilir tüketim nesnelere haline getirildiği görülmektedir. Devlet eliyle sağlanan sosyal haklarla ilgili hizmetlerin yetersiz olduğuna ilişkin manipülasyon, bu hizmetlerin özel sektör tarafından daha iyi ve eksiksiz olarak giderilebileceği yönünde bir algının yaratılmasına ve insanların sosyal haklarına kavuşmak için bir bedel ödemeleri gerektiğine inanmalarına neden olmaktadır. Üstelik insanlar, zaten mevcut olan bir hakka neden bedel ödemeleri gerektiğini sorgulayamaz hale gelmiştir ve daha da ilgi çekici olan ise bunu doğal karşılar hale gelmiş olmalarıdır. Bu nedenle, sosyal hakların günümüz anlamıyla tekrar sorgulanması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Alptekin, Kamil (2004), "Sağlık Hakkı ve İnsan Hakları Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2, s. 132-139.
- Aydın, İnyet (2003), "Tıp Fakültelerinin Eğitim İşlevi ve Etik: Tıp Fakültesi Öğrencilerinin Hak ve Sorumlulukları", *C.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi (Özel Ek)*, Cilt: 25, Sayı: 4, s. 12-15.
- Aytaç, Ömer (2006), "Tüketimcilik ve Metalaşma Kısacasında Boş Zaman", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11, s. 27-53.
- Bales, Kevin (2002), *Küresel Ekonomide Yeni Kölelik*, Çev. Pınar Ögünç, Çitlembik Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Zygmunt (1999), *Çalışma, Tüketimcilik ve Yeni Yoksullar*, Çev: Ümit Öktem, İstanbul, Sarmal Yayınevi.
- Berman, Marshall (1999), *Katı Olan Her şey Buharlaşıyor*, Çev. Bülent Peker, Ümit Altuğ, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Buğra, Ayşe (2005), "Yoksulluk ve Sosyal Haklar", *Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu*, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi.
- Foucault, Michel (2006), *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınevi, Ankara.
- Gorz, André (2001), *Yaşadığımız Sefalet: Kurtuluş Çareleri*, Çev.: Nilgün Tural, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Hamzaoğlu, Onur (2004), "Yoksulların Sağlığı Ne Durumda, Etken Ne, Sorun Nasıl Çözülür?", *Toplum ve Hekim*, Cilt: 19, Sayı: 1, Ocak-Şubat 2004, s. 54-57.
- Huberman, Leo (1995), *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, Çev. Murat Belge, 3.B., İletişim Yayınları, İstanbul.
- İlhan, Süleyman (2008), "Yeni Kapitalizm ve Meslek Olgusunun Değişen Anlamı Üzerine", *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 21, s. 313-328.
- Illich, Ivan (1995), *Sağlığın Gaspi*, Çev: Süha Sertabiboğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Illich, Ivan (2006), *Okulsuz Toplum*, Çev.: Celal Öner, Oda Yayınları, İstanbul.
- Kılbaş, Şükran (2008), "Çocuğun Dinlenme, Boş Zamanı Değerlendirme, Oynama, Kültürel ve Sanatsal Etkinliklere Katılma Hakkı", *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 222, s. 181-194.
- Köse, Hasan; "Medyanın İlahları", (http://www.papatyam.org/modules.php?name=Kose_Yazilari&file=printpdf&artid=12), (27.03.2007).
- Küçükusta, Ahmet Rasim (2006), *Modern Zaman Hastalıkları*, Hayy Kitap, İstanbul.
- Lodziak, Conrad (2003), *Kapitalizm ve Kültür, İhtiyaçların Manipülasyonu*, Çev. Berna Kurt, Çitlembik Yayınevi, İstanbul.
- Moynihan, Ray; Cassels, Alan (2006), *Satılık Hastalıklar*, Çev.: Gökçesu Tamer ve Evren Yıldırım, HayyKitap, İstanbul.
- Mullett, Sheila (1988), "Leisure and Consumption: Incomptable Concepts?", *Leisure Studies*, Volume: 7, Issue: 3, p. 241-253.
- Özüğurlu, Metin (2009), "Üniversite-Sanayi İşbirliği Programının Eleştirisi", <http://www.yarinlar.org/universite/niversite-sanayi-isbirligi-programinin-elestirisi-metin-ozugurlu.html>, (30.07.2009).

Postman, Neil (1995), *Çocukluğun Yokoluđu*, Çev.: Kemal İnal, İmge Kitapevi Yayınları, İstanbul.

Sütlaş, Mustafa (2007), “Yaşlıların Sağlık Hizmetiyle İlgili Hakları”, Turkish Journal of Geriatrics, Cilt: 10, Sayı: 2, s. 109-112.

T.C. Başbakanlık (2007), İnsan hakları Nedir? Temel Bilgiler ve Türkiye’de İnsan hakları Alanında Yaşanan Gelişmeler, Ed. Ahmet Uzak ve Mehmet Altuntaş, Aralık 2007.

Yapıcı, Mehmet (2004), “Eğitimli Birey Demokratik Birey İlişkisi”, (<http://universite-toplum.org/text.php3?id=199>), Cilt: 4, Sayı: 3.

Yenimahalleli Yaşar, Gülbiye (2006), “Temel Eğitim Paralı mı? Parasız mı? 2006 Küresel Eğitim Raporuna Bakış”, Çalışma Ortamı, Sayı: 89.